

NEKI PROBLEMI TRETMANA OSUĐENIH OSOBA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Ivan Damjanović

Jandre Šarić

Okružni zatvor

Zagreb

Ljiljana Mikšaj – Todorović

Edukacijsko rehabilitacijski Fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za poremećaje u ponašanju

SAŽETAK

Autori navode niz domaćih i stranih iskustava vezanih uz tretman osuđenih osoba. Posebnu pozornost poklanjaju njihovu klasificiranju, osobito kad je u pitanju institucionalni penalni tretman. Nakon toga daju se kritički prikaz i prijedlozi vezani uz izvršenje kazne zatvora u Republici Hrvatskoj. Polazi se od relativno dobre zakonske regulative, ali i niza teškoća u praksi. Tako se ističu: nejasno riješen proces upućivanja osuđenih osoba na izdržavanje kazne zatvora, premali broj kvalitetnih kaznenih ustanova, nedostatak kvalitetnih programa tretmana i, sukladno tome, njihove evaluacije, nebriga za stalni stres stručnih djelatnika, izoliranost većine kaznenih zavoda od zajednice, nepostojanje klasifikacija osuđenika temeljenih na suvremenim penološkim dostignućima u svijetu i tako dalje.

Ključne riječi: osuđene osobe, zatvori, klasifikacija, tretman

1. UVOD

Kriminal i kriminalno ponašanje su zbog svoga osnovnog obilježja - nastale štete za pojedinca i/ili društvo u cjelini, stalno privlačili pozornost javnosti općenito, te niza različitih znanstvenih disciplina pojedinačno. Naponi koje su poduzimali i praktičari i teoretičari zavisili su od uloge kakvu imaju u društvu (primjerice, policija, zakonodavna tijela, sudstvo, socijalne, obrazovne, zdravstvene ustanove i dr.), ali im je zajedničko to da su usmjereni na smanjenje kriminala i kriminalnog ponašanja. Povećavanje spoznaja o čimbenicima koji izravno ili posredno doprinose kriminalu općenito te pojedinim vrstama kriminalnog ponašanja, utjecalo je na praktične korake kojima se želi smanjivati opseg kriminalnog ponašanja.

Na temelju sve novijih i opsežnijih znanstvenih spoznaja o determinantama kriminaliteta, načina njegova izražavanja, rasprostranjenosti i društvenoj opasnosti razrađuju se u praksi različiti ob-

lici prevencije kriminaliteta. U osnovi postoje dva pristupa u prevenciji kriminaliteta: a) pristup koji je usmjeren na suzbijanje i sprečavanjem kriminaliteta onih osoba koje se nisu do sada uključivale u kriminalne aktivnosti i b) pristup kojim se nastoji spriječiti kriminalitet kroz bavljenje osobama koje su se već uključile u kriminalne djelatnosti (MacKenzie, 1997., Singer, 1994). Tako Singer (1994) navodi kako se prevencija kriminaliteta odvija kroz sustavne opće aktivnosti u obitelji, školi, crkvi, organizaciji slobodnog vremena, policije i socijalno-zaštitnih intervencija, te kroz posebne preventivne programe kojima su obuhvaćene različite ustanove (odgojno-obrazovne organizacije, školski dispanzeri i organizacije socijalne skrbi) ponajprije u cilju sprečavanja maloljetničke delinkvencije. S druge strane, MacKenzie (1997) se zalaže za prevenciju kroz djelovanje sudskih i korektivnih ustanova kroz aktivnosti usmjerene na osobe koje su već pokazale kriminalno ponašanje. U skladu s time, ona ove djelatnosti svrstava u šest kategorija:

1. Onesposobljavanje ili lišavanje prijestupnika novih mogućnosti za činjenje kaznenih djela kroz smještavanje u zatvor
2. Zastrășivanje ili kažnjavanje koje će biti tako odvratno i za kažnjenog prijestupnika (posebno zastrašivanje) i za druge (opće zastrašivanje) tako da neće vršiti kriminal u budućnosti
3. Rehabilitacija ili tretman usmjeren na mijenjanje prijestupnika i slijedom toga preveniranje budućeg kriminalnog ponašanja osobe koja je bila uključena u tretman
4. Društveno ograničavanje ili nadziranje prijestupnika u zajednici u svrhu ograničavanja kapaciteta i mogućnosti za kriminalnim aktivnostima
5. Dobro strukturirani programi s naglaskom na stegu i izazov koji uključuju tjelesno i/ili mentalno stresno iskustvo u svrhu promjene prijestupnika u pozitivnom smislu kako bi ga se odvratilo od kasnijeg kriminala (posebno odvratanje)
6. Kombiniranje rehabilitacije i ograničavanja u svrhu uvjeravanja kako će kod prijestupnika doći do promjena koje su povezane sa smanjenjem budućeg kriminalnog ponašanja.

Unatoč uvođenju različitih alternativnih sankcija s ciljem smanjenja kriminala općenito, te odvratanja konkretnih prijestupnika od kriminalnog ponašanja, zatvorska kazna u posljednjih par stoljeća predstavlja najvažniji i najrasprostranjeniji institut u prevenciji kriminala. Kroz povijest, s promjenama u spoznajama i shvaćanjima što uzrokuje kriminalno ponašanje i na koji način, dolazilo je do promjena u shvaćanju uloge zatvorske kazne i načina njezinog izvršavanja.

Prihvatanje ideje o mogućnosti resocijalizacije, odnosno rehabilitacije osobe koja je počinila kazneno djelo tijekom izvršenja kazne zatvora najvećim dijelom je utjecalo na način izvršavanja zatvorskih kazni (Pinatel, 1964). Ovaj pristup stavio je u prvi plan sadržaje i oblike tretmana u koje će se uključivati osobe za vrijeme izvršenja kazni.

Tijekom vrednovanja dugogodišnje prakse u smislu učinkovitosti resocijalizacijskog pristupa utvrdilo se da učinkovitost tretmanskog pristupa najvećim dijelom ovisi o:

- a) tretmanskim sadržajima,
- b) primjerenosti tretmanskog sadržaja potrebama i osobinama osuđenih,
- c) načinu i uvjetima u kojima se pojedini tretmanski programi provode (Motiuk i Brown, 1996).

2. INDIVIDUALIZACIJA KAZNE PUTEM KLASIFIKACIJE OSUĐENIH

U cilju što učinkovitijeg tretmana za vrijeme izvršenja kazne, te same kazne, nameće se potreba

individualizacije izvršenja kazne, a samim tim i klasifikacija osuđenih. Klasifikacija treba omogućiti individualizaciju, na način da se osuđeni svrstavaju u skupine s istim ili sličnim potrebama kako bi se uključili u odgovarajući program postupanja koji je namijenjen osobama s takvim potrebama (Pinatel, 1964; Milutinović, 1986; Brinc, 1987). S druge strane, klasifikacija osuđenih treba spriječiti negativan utjecaj i zlouporabu kriminaliziranog dijela osuđeničke populacije na nekriminalizirani dio osuđeničke populacije (mladi, prvi put osuđeni) (Pinatel, 1964; Milutinović, 1986; Brinc, 1987). Nadalje, klasifikacija valja omogućiti upravama kaznenih ustanova utvrditi razinu i vrstu nadziranja pojedinih osuđeničkih skupina, njihovo odgovarajuće smještavanje u svrhu prevencije bjegova.

Prve klasifikacije osuđenih proizlaze se iz potrebe utvrđivanja stupnja sigurnosti i represije u koji će se smještati pojedini osuđeni, a ne potrebama resocijalizacije osuđenih (Pinatel, 1964; Singer, 1994). Uklanjanje ili smanjivanje štetnog utjecaja "pravih" kriminalaca na neiskvarene, mlade i prvi put osuđene osobe nastojao se postići smještavanjem u posebne sobe - samice, ili zabranjivanjem međusobnih komunikacija. Ove klasifikacije osuđenih temeljile su se najčešće na tzv. objektivnim kriterijima: spolu, dobi, zdravstvenom stanju, težini djela i duljini kazne, ranijoj osuđivosti i sl.

S obzirom na obuhvatnost i složenost sustava za klasifikaciju možemo ih podijeliti na jednostavnije i složene.

Jednostavniji sustavi za klasifikaciju osuđene dijele samo po sljedećim osobinama: spol, dob, duljina kazne, vrsta kaznog djela i ranija osuđivanost. Oni su ponajprije namijenjeni za određivanje razine sigurnosti u kaznenom zavodu, a u manjoj mjeri za određivanje vrste i opsega tretmana u koji osuđenu osobu treba uključiti.

Složniji sustavi za klasifikaciju osuđenih, u pravilu, temelje se na tzv. objektivnim osobinama osuđenih (dob, spol, bračni i obiteljski status, vrsta kaznenog djela, duljina kazne, ranija osuđivanost i dr.), te na nizu subjektivnih osobina (sposobnosti, osobine ličnosti, psihičko i tjelesno zdravlje, sustav vrednota, moralno rezoniranje, ovisnost o alkoholu, drogama i tabletama, radnim navikama i dr.). Ovi sustavi klasifikacije su najčešće namijenjeni za predviđanje ponašanja za vrijeme izdržavanja kazne u okviru kaznenih institucija, predviđanje ponovnog vršenja kaznenih djela i određivanje strukture i opsega tretmanskih postupaka za vrijeme izdržavanja kazne.

Klasifikacijski sustavi koji su razvijani za maloljetnike u većoj mjeri su bili usmjereni na utvrđivanje najprimjerenijih tretmanskih postupaka, a u manjem stupnju na određivanje rizičnosti maloljetnika. S druge strane, klasifikacijski sustavi za

odrasle bili su najčešće usmjereni na utvrđivanje rizičnosti pojedinih skupina osuđenih za vrijeme izdržavanja kazne (nasilni prijestupnici, silovatelji, psihopate i sl.), vjerojatnost njihovog ponovnog kriminalnog povrata, a u manjoj mjeri su bili dobra podloga za određivanje vrste, opsega i intenziteta različitih postupaka za vrijeme izdržavanja kazne.

Stavljanjem naglaska na tretmanske sadržaje i resocijalizaciju općenito tijekom izvršenja kazne uvode se tzv. subjektivni kriteriji koji obuhvaćaju niz osobnih svojstava (npr. radne navike, moralno rezoniranje, razina kriminaliziranosti, obiteljske prilike i odnos spram obitelji, navike - pijenje alkohola, droge, kocka, tablete i sl.) na temelju kojih se osuđeni svrstavaju u skupine koje će biti uključene u njima najprimjereniji program postupanja za vrijeme izvršenja kazne zatvora.

Imajući u vidu mjesto gdje se klasifikacija osuđenih vrši, klasifikacije se dijele na eksterne ili horizontalne i interne ili vertikalne. Pod eksternim ili horizontalnim klasifikacijama podrazumijeva se ponajprije raspoređivanje osuđenih prema kategorizaciji kaznenih ustanova. Kategorizacija kaznenih ustanova provodi se u pravilu prema nekom objektivnom kriteriju kao što je npr. spol, dob, vrsta kaznenog djela, duljina kazne, te razina sigurnosti u ustanovi. Raspoređivanje osuđenih u pojedine grupe unutar kaznenih ustanova najčešće se naziva interna ili vertikalna klasifikacija. Ova klasifikacija se u pravilu obavlja na temelju subjektivnih osobina osuđenih.

Učinkovitost i kvaliteta pojedine klasifikacije zavisi najvećim dijelom o postojanju dovoljnog broja različitih ustanova primjerenih objektivnim i subjektivnim potrebama pojedinih skupina osuđenih. Nadalje, doprinos klasifikacije ovisit će o razradenosti i primjerenosti konkretnih programa postupanja u koje će se uključivati pojedine skupine osuđenih. Na kraju, učinkovitost klasifikacija osuđenih ovisi o kvaliteti instrumentarija, načinu prikupljanja i integriranja podataka o osobinama osuđenih.

Pretpostavka o promjenjivosti ponašanja osuđenih kroz uključivanje u konkretne programe postupanja za vrijeme izdržavanja kazne nameće potrebu mjerenja veličine opaženih promjena kod osuđenih tijekom uključenosti u pojedini program. Budući da se, u pravilu, na temelju opaženih promjena donose konkretne odluke o osuđenima, ponovno procjenjivanje osuđenih naziva se reklasifikacija.

3. KLASIFIKACIJA OSUĐENIH KAO OSNOV ZA PREDVIĐANJE BUDUĆEG PONAŠANJA ZA VRIJEME IZDRŽAVANJA KAZNE I KASNIJE NA SLOBODI

Donošenje mnogih odluka koje se odnose na osobe koje su prekršile zakon u velikoj mjeri je od-

redeno procjenama o budućem ponašanju prijestupnika i posljedicama tog ponašanja za društvo. Donesene odluke, bez obzira kakve su, trebale bi u što većoj mjeri utjecati na prijestupnika da se u buduće ponaša u skladu sa zakonom i društvenim normama. S aspekta društva, donesena odluka treba proizvesti takvo ponašanje prijestupnika, a i drugih, koje neće predstavljati prijetnju za društvo i društvena dobra općenito.

Imajući u vidu činjenicu da osuđene osobe, posebno one osuđene na kaznu zatvora, predstavljaju posebnu prijetnju društvu, posebna pozornost se poklanja procjeni njihovog budućeg ponašanja i posljedica takovog ponašanja. Kako bi se povećala točnost predviđanja budućeg ponašanja osuđenih provodi se niz istraživanja koja imaju za cilj utvrditi one osobine osuđenog koje su povezane s kriminalnim ponašanjem. S druge strane, provodi se niz istraživanja koja imaju za cilj utvrditi točnost pojedinih načina predviđanja (npr. kliničkih procjena naspram numeričkim procjenama utemeljenim na statističkim podacima).

Sustav izvršenja zatvorskih kazni posebno je zainteresiran u kojoj mjeri se može predviđati buduće ponašanje osuđenog za vrijeme izdržavanja kazne (bjegovci, zlostavljanje drugih osuđenih, samopovrede, pokušaji suicida, prihvaćanje različitih tretmanskih postupaka i njihovu prihvaćenost, zlorabota pogodnosti i dr.), te predviđanje ponašanja osuđenog nakon izdržane kazne i to ponajprije u smislu ponovnog vršenja kaznenih djela. Slijedom donešenih procjena o budućem ponašanju osuđenog za vrijeme izvršavanja kazne zatvora, te nakon odlaska na slobodu donose se odluke o vrsti kaznenog zavoda, razini sigurnosti, načinu nadziranja, vrsti i opsegu tretmana za vrijeme izvršenja kazne, količini pogodnosti, uvjetnom otpustu i premještanju.

Sustavi klasifikacije imaju prednost pred drugim načinima predviđanja ponašanja osuđenih po tome što su: 1. jednostavni i pregledni, 2. povećavaju točnost predviđanja i 3. podsjećaju nas da je kriminalno ponašanje uzrokovano s raznovrsnim i višestrukim čimbenicima.

Kako bi se povećala točnost, dosljednost, objektivnost i učinkovitost predviđanja budućeg ponašanja osuđenih, kako za vrijeme izdržavanja kazne tako i poslije izdržane kazne razvijen je cijeli niz sustava za klasifikaciju osuđenih.

U posljednje vrijeme očito je povećano zanimanje za razvoj i unapređenje klasifikacijskih sustava koji će u što većoj mjeri udovoljiti zahtjevima za što bolje predviđanje budućeg ponašanja prijestupnika i s obzirom na vjerojatnost ponovnog kriminalnog povrata, te predviđanje ponašanja za vrijeme izvršavanja kazne zatvora i razrade što učinkovitijih programa postupanja za vrijeme izvršenja kazne zatvora, što bi trebalo dovesti do prim-

jerijenijeg ponašanja osuđenog za vrijeme izvršenja kazne zatvora, te do smanjenja vjerojatnosti ponovnog kriminalnog povrata.

Kako bi se u što većoj mjeri postigla oba navedena cilja provodi se niz istraživanja u kojima se pokušavaju utvrditi one osobine osuđenog koje su povezane s kriminalnim ponašanjem, posebice s kriminalnim recidivizmom (Motiuk i Brown, 1993; Hanson, 1997; Grubin i Wingate, 1996; Hendrick i Lachance, 1990; Harer, 1994; Baumer, 1997), te utvrđivanje onih osobina na koje se može djelovati u smislu njihovog mijenjanja, a čije mijenjanje vodi smanjenju vjerojatnosti ponovnog kriminalnog povrata (Motiuk i Blanchette, 1997).

Sustavi za klasifikaciju osuđenih razlikuju se po raznovrsnosti različitih osobina osuđenih, načina njihova mjerenja i registriranja, te prikazivanja rezultata. Kao što je navedeno, najveći broj klasifikacijskih sustava razvijen je putem različitih statističkih postupaka tijekom kojih je utvrđena prediktivna valjanost pojedinih čestica u smislu predviđanja budućeg ponašanja u kaznenoj instituciji, tijekom tretmana i kriminalnog povrata. Kako se klasifikacijski sustav temelji na nizu čestica koje su najčešće grupirane po područjima, ti sustavi se nazivaju i skale. Na temelju ukupnog rezultata, koji predstavlja zbroj odgovora, procjena ili registriranih podataka na pojedinim česticama dobiva se ukupni numerički rezultat za cijelu skalu, odnosno sustav. U većini slučajeva postoji mogućnost izražavanja rezultata po pojedinim grupama čestica, subskala klasifikacijskog sustava. Ova mogućnost je najvećim dijelom prisutna u klasifikacijama koje su namijenjene ne samo procjeni razine rizika za vrijeme izdržavanja kazne i ili izlaska na slobodu, nego i razradi učinkovitog programa postupanja za vrijeme izdržavanja kazne koji će dovesti do smanjenja vjerojatnosti ponovnog kriminalnog povrata. Neki od klasifikacijskih sustava predviđa mogućnost prikazivanja rezultata u obliku profila (npr. LSI-OR) što ujedno predstavlja dobru podlogu za razradu programa postupanja.

Sustavi za klasifikaciju osuđenih, ili prijestupnika općenito, razlikuju se po tome na temelju kolikog broja osobina osuđenih ili prijestupnika utvrđuje razinu rizičnosti i stupanj prisutnih potreba koje bi mogle postati predmetom postupanja za vrijeme izvršavanja kazne, bez obzira radi li se o zatvorskoj kazni ili uvjetnoj slobodi (probaciji) i slično. Kao primjer sustava klasifikacije koji se temelji na malom broju prediktora je Brief Actuarial Risk Scale for Sexual Offence Recidivism (Kratka aktuarijalna skala rizika seksualnog prijestupničkog povratništva) (Hanson, 1997). Ovaj sustav temelji se na četiri prediktora: raniji seksualni prijestupi, dob u vrijeme otpusta, spol žrtve i povezanost sa žrtvom. Unatoč činjenici da se ovaj sustav klasifikacije prijestupnika temelji samo na četiri prediktora, on ima zadovoljavajuću prognostičku

valjanost (prosječni $r=0,27$) te se njegovom primjenom može poboljšati predviđanje ponovnog seksualnog povratništva.

Većina klasifikacijskih sustava je znatno opsežnija i u pravilu obuhvaća niz osobina osuđenog kao na primjer:

Wisconsin sustav za klasifikaciju slučajeva /The Wisconsin Case Classification System/ (Robinson i Porporino, 1989)

- za utvrđivanje ukupnog rizika: promjene adresa stanovanja u nekom vremenskom razdoblju, stabilnost zaposlenja u nekom razdoblju, problemi s korištenjem alkohola, problemi s opojnim drogama, stavovi, dob u vrijeme prvog zatvaranja, ranija kršenja uvjetnih otpusta ili probacija, ranija zatvaranja za teža kaznena djela, ranije/sadašnje vrste kaznenih djela, ranija/sadašnje zatvaranje za nasilna djela,
- za utvrđivanje ukupnih potreba: školske/profesionalne vještine, emocionalna stabilnost, uporaba alkohola, uporaba opojnih droga, zdravlje, seksualno ponašanje, službenikova impresija o prijestupnikovim potrebama.

Zatvorska skala procjena /Custody Rating Scale/ (Frederick, Motiuk i Nafekh, 1996).

- Rezultat institucionalne prilagodbe: evidencije o uključenosti u incidente za vrijeme boravka u instituciji, evidencije o bjegovima, stabilnost na ulici, korištenje alkohola ili droge, dob u vrijeme prvog osuđivanja;
- Rezultat sigurnosnog rizika: broj ranijih zatvaranja, osuda za iznimno teško kazneno djelo, težina sadašnjeg kaznenog djela, duljina kazne, stabilnost na ulici, raniji uvjetni otpusti, dob u vrijeme otpusta.
- duljina kazne, stabilnost na ulici, raniji uvjetni otpusti, dob u vrijeme otpusta.

Skala "Statističkih podataka o recidivizmu" ("Statistical Information on Recidivism" Scale, Nuffield, 1989) uključuje sljedeća područja:

1. Sadašnja vrsta kaznenog djela, 2. Dob pri prijemu u kazneni zavod, 3. Ranija zatvaranja, 4. Raniji opozivi ili propadanje jamčevine, 5. Raniji bjegovi, 6. Klasifikacija osuđenog sa sigurnosnog aspekta, 7. Dob prvog zatvaranja kao odraslog, 8. Ranija zatvaranja za nasilje (nije uključeno seksualno nasilje), 9. Bračni status u vrijeme uhićenja, 10. Razdoblje rizika (vrijeme od posljednjeg zatvaranja), 11. Broj ovisnih članova obitelji, 12. Ukupna vrijeme do isteka kazne, 13. Ranija zatvaranja za nasilna seksualna kaznena djela, 14. Ranija zatvaranja zbog provala, 15. Zaposlenost u vrijeme uhićenja.

Posebna grupa klasifikacijskih sustava osuđenih i prijestupnika općenito temelji se na pretpostavkama da je kriminalno ponašanje najvećim dijelom determinirano psihološkim osobinama ličnosti (kao što su npr. emocionalna stabilnost, impulzivnost, ekstraverzija, impulzivnost, empatija i sl.) ili poremećajima ličnosti (npr. antisocijalni poremećaji ličnosti, psihopatija i sl.). Sukladno ovim polazištima razvijeni su sustavi klasifikacije koji se ponajprije ili isključivo temelje na rezultatima određenih psihologijskih mjernih instrumenata i psihološko-psihijatrijskim dijagnostičkim kategorijama. Među najpoznatije psihologijske i psihijatrijske instrumente za klasifikaciju osuđenih spadaju *Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI)*, *Eysenck Personality Questionary (EPQ)* i *Hare Psychopathy Checklist - Revised (Hare PCL-R)*. Na temelju rezultata dobivenih na ovim instrumentima osuđene osobe se kategoriziraju u određene grupe i s obzirom na rizičnost i s obzirom na preporučane, odnosno indicirane programe postupanja. U pravilu, na temelju ovih klasifikacija dobiva se dobra osnova za uključivanje u različite psihoterapijske postupke.

Bez obzira što su svi do sada navedeni primjeri klasifikacija osuđenih osoba razradene, teorijski utemeljene i praktično provjeravane, one imaju zajedničko obilježje da je njihova uporabna vrijednost ograničena. Naime, sustavi klasifikacije su u manjoj ili većoj mjeri usmjereni na određivanje rizičnosti ponašanja za vrijeme izdržavanja kazne, te ponašanja na slobodi, a manjim dijelom kao podloga za izradu obuhvatnih, ali specifičnih tretmanskih postupaka koji neće dovesti samo do boljeg osjećanja osuđenog (npr. veće samopouzdanje ili do smanjene anksioznosti), nego će voditi do promjena u ponašanju koje će utjecati na smanjenje buduće kriminalne aktivnosti.

Za razliku od ovih primjera klasifikacija osuđenih osoba *Inventar za razinu nadziranja (The Level of Supervision Inventory - LSI, Andrews, (1982))* ima višestruku namjenu u procjeni i tretmanu prijestupnika, kako u probacijskoj fazi, tako i za vrijeme izvršenja kazne zatvora kao podloga za izradu programa postupanja, a uz to služi kao pokazatelj učinkovitosti tretmanskih postupaka, te je dobar temelj za donošenje odluke o premještanju u povoljnije uvjete izvršavanja kazne zatvora, te konačno puštanja na uvjetnu ili bezuvjetnu slobodu.

LSI-R obuhvaća sljedeće grupe osobina:

- kriminalna povijest
- zapošljavanje i školovanje
- način upravljanja vlastitim novčanim sredstvima
- obiteljske i bračne prilike
- način korištenja slobodnog vremena i rekreacija
- smeštajne prilike
- usmjerenost prijatelja i poznanika na kriminalnu

ili društveno prihvatljive djelatnosti

- postojanje problema vezanih za uporabu alkohola ili droge
- emocionalne i osobne prilike
- osobni stavovi i vrijednosna orijentacija.

Zbog svoje obuhvatnosti, pouzdanosti i osjetljivosti, LSI je pogodan za primjenu ne samo prilikom prijema prijestupnika i određivanja stupnja rizičnosti, strukture i intenziteta potreba koje trebaju biti obuhvaćene programima postupanja, nego predstavlja koristan instrument za vrednovanje promjena koje se mogu pojaviti nakon provođenja određenog programa postupanja.

4. INDIVIDUALIZACIJA KAZNE ZATVORA KROZ KLASIFIKACIJU OSUĐENIH U REPUBLICI HRVATSKOJ

U našoj pravosudnoj a i u penološkoj praksi postoji niz zakonskih, postupovnih i organizacijskih pretpostavki koje imaju za cilj individualizirani pristup prijestupniku. Slijedom toga diferenciran pristup prema prekršiteljima zakona započinje od saznanja da je prekršen zakon preko odluke hoće li se prijaviti to kršenje zakona, te pokrenuti odgovarajuće istražne radnje i sudski postupci, pa do toga u kojoj mjeri je korisno donijeti osudu i kakova će biti ta osuda, hoće li se ona izvršiti i kako će se izvršiti. U svakoj od ovih faza posebno se vodi računa o vrsti i težini počinjenog zakonskog prekršaja ("bezazleno" kršenja zakona iz područja prometa do ubojstava ili okrutnih silovanja), te o osobinama prekršitelja zakona (npr. radi li se o djetetu, maloljetniku, nebrojivoj osobi ili je u pitanju osoba koja je višestruko osuđivana za ista ili slična djela). Krajnja svrha ovog diferenciranog pristupa je istovremeno postizanje optimalnih učinaka za društvo i pojedinca koji je počinio odgovarajući zakonski prekršaj. Za društvo to znači da donešena odluka treba utjecati da konkretni prekršitelj zakona ponovno ne prekrši zakon, te da utječe na druge članove društva na način da ih odvraća od kršenja zakona. Za prijestupnika donešena odluka treba biti primjerena težini prijestupa, dovoljno upozoravajuća tako da se prijestupnik neće ponovno upuštati u kršenje zakona, a isto tako da donešena odluka neće imati štetne posljedice za njega.

Način i mjesto izvršenja kazne zatvora ponajprije je određen Zakonom o izvršenju sankcija izrečenih za krivična djela, privredne prijestupe i prekršaje (74/93), te Kaznenim zakonom (Narodne Novine, 1997) i Zakonom o sudovima za mladež (Narodne novine 1997.).

Prema Zakonu o izvršenju sankcija, kazne zatvora izvršavaju se u kaznenim zavodima i okružnim zatvorima (čl. 24). Kako bi se što učinkovitije primjenjivale tretmanske mjere prema osuđenima i kako bi se spriječio međusobni loš utjecaj osuđenih

provodi se kategorizacija kaznenih tijela, te klasifikacija osuđenih (čl. 25)

Kaznena tijela prema čl. 26. Zakona o izvršenju kategoriziraju se kao:

- a) kazneni zavodi za osobe koje su prvi puta osuđene,
- b) kazneni zavodi za povratnike,
- c) kazneni zavodi za žene,
- d) kazneni zavodi za mlade punoljetne osobe,
- e) kazneni zavodi za maloljetnike,
- f) bolnice za osobe lišene slobode

Prema stupnju osiguranja i ograničenja slobode osuđenih osoba, kao i primjerenim mjerama postupanja, kaznena tijela dijele se na zatvorene, poluotvorene i otvorene (čl. 27. Zakona o izvršenju sankcija).

Glede duljine kazne, kazne zatvora do tri mjeseca, te kazne izrečene po prekršajnom postupku izvršavaju se u okružnim zatvorima (čl. 37 Zakona o izvršenju sankcija).

Unutar kaznenih tijela, sukladno dobu, spolu, ranijem životu, osobnim i kriminološkim svojstvima, postignutom stupnju tretmana, zdravstvenom stanju osuđene osobe se svrstavaju u skupine kroz klasifikaciju i reklasifikaciju (čl. 25. Zakona o izvršenju sankcija).

U stvarnosti, sudovi nadležni za izvršenje kazne zatvora, nakon pravomoćnosti presude upućuju osuđenog u odgovarajuće kazneno tijelo. Odgovarajućim Naputkom ministarstva pravosuđa utvrđeni su kriteriji prema kojima se osuđene osobe na zatvorsku kaznu upućuju u sljedeća kaznena tijela: a) sve muške, punoljetne osobe osuđene na kaznu zatvora do šest mjeseci upućuju se u okružne zatvore ili najbliži kazneni zavod, b) sve muške, punoljetne osobe osuđene na kaznu zatvora dužu od šest mjeseci upućuju se u Okružni zatvor Zagreb u Centar za psihosocijalnu dijagnostiku osuđenih osoba, c) sve muške punoljetne osobe koje uz kaznu zatvora, bez obzira na duljinu kazne, imaju izrečenu sigurnosnu mjeru obveznog liječenja od alkoholizma ili narkomanije, te protjerivanja stranca upućuju se u Okružni zatvor Zagreb u Centar za psihosocijalnu dijagnostiku osuđenih osoba, d) sve muške osobe osuđene na kaznu maloljetničkog zatvora upućuju se u Okružni zatvor Zagreb u Centar za psihosocijalnu dijagnostiku osuđenih osoba, e) sve žene bez obzira na duljinu zatvorske kazne i izrečene sigurnosne mjere upućuju se u Kazneni ženski zavod u Požegi.

Osuđene osobe, upućene u Okružni zatvor Zagreb, Centar za psihosocijalnu dijagnostiku, uključuju se u stručno-timsku dijagnostičku obradu u svrhu utvrđivanja svih osobnih, obiteljskih, radnih, zdravstvenih, kriminoloških karakteristika, kako bi se izradio odgovarajući orijentacijski plan i pro-

gram postupanja s osuđenim za vrijeme izvršenja zatvorske kazne, te predložila vrsta kaznene ustanove s obzirom na razinu sigurnosti. Odluku o upućivanju u konkretnu kaznenu ustanovu donosi Ministarstvo pravosuđa, Uprava za izvršenje sankcija.

Stručno-timska obrada u Centru za psihosocijalnu dijagnostiku u Okružnom zatvoru Zagreb obuhvaća različite stručne postupke (intervjui, primjena psihologijskog instrumentarija, prikupljanje i proučavanje dokumentacije - presude, vještačenja, izvodi iz kaznenih evidencija, socijalne ankete i anamneze, podaci o ponašanju za vrijeme pritvora itd.) temeljem kojih pojedini članovi stručnog tima (socijalni radnik, psiholog, socijalni pedagog, pravnik-kriminolog, pedagog, psihijatar, liječnik, administrativni djelatnik) izrađuju odgovarajuće nalaze s mišljenjima i prijedlozima o programu postupanja za vrijeme izvršavanja zatvorske kazne. Pojedinačni nalazi, mišljenja i prijedlozi se kroz timsku raspravu razrađuju i usklađuju, te se objedinjuju u zajedničko izvješće s prijedlozima stručnog tima koji se dostavljaju Ministarstvu pravosuđa, Upravi za izvršenje sankcija.

U kaznenim tijelima, osuđene osobe se po prijemu, na temelju internih kriterija, razvrstavaju (klasificiraju) u odgovarajuću skupinu. Ove interne klasifikacije imaju u pravilu tri, ili pet skupina, koje ujedno predstavljaju osnov za ostvarivanje pogodnosti, što je opet izravno povezano s uključenošću u određene programe postupanja (radno angažiranje, školovanje, liječenje, liječenje od ovisnosti i sl.). Na temelju opaženog ponašanja, rezultata pokazanih tijekom uključenosti u odgovarajuće programe postupanja, osuđeni se nakon određenog vremenskog razdoblja (u pravilu tri mjeseca) ponovno razvrstavaju u odgovarajuće skupine (reklasifikacija).

5. NEKI PROBLEMI TRETMANA OSUĐENIH OSOBA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Jedan od najvažnijih ciljeva, ako ne i najvažniji cilj izvršavanja kazne zatvora je priprema i osposobljavanje osuđenika za život na slobodi u skladu sa zakonima i općim društvenim i moralnim normama. Ovaj cilj postiže se kroz uključivanje osuđenog u odgovarajuće, razrađene stručne postupke i aktivnosti, organizaciju života i rada u zavodu i izvan njega, nagrade i kazne za određene oblike ponašanja, što se sve svodi pod zajednički nazivnik: tretman osuđenih osoba. Stupanj ispunjavanja ovako postavljenog cilja kroz tretman osuđenih ovisi o nizu čimbenika među kojima valja istaći:

- dobra zakonska regulativa,
- organiziran i dobro usklađen zatvorski sustav koji je usmjeren na tretman osuđenih,
- postojanje diferenciranih institucija (zatvora i

zavoda) koji mogu ispunjavati različite zadaće kako u pogledu sigurnosti tako i u pogledu posebnih tretmanskih potreba koje imaju osuđenici,

- postojanje niza različitih tretmanskih postupaka organiziranih u odgovarajuće tretmanske programe temeljenih na potrebama osuđenika,
- postojanje odgovarajućih organizacijskih cjelina koje trebaju dijagnosticirati potrebe osuđenika pri dolasku na izdržavanje kazne, tako i tijekom izvršavanja kazne zatvora au svrhu izrade i uključivanja u odgovarajući tretmanski program, odnosno premještanja u drugi.

Analizirajući sadašnju situaciju glede zakonske regulative izvršavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj, možemo ustvrditi, s obzirom na činjenicu skorog usvajanja Zakona o izvršavanju kazne zatvora, da postoji dobar zakonski okvir i dobra zakonska podloga za stučno i tretmansko izvršavanje kazne zatvora. Naime, novim Zakonom, poseban naglasak stavlja se na izradu, provođenje i praćenje odgovarajućih programa postupanja sa svakim zatvorenikom. Iako u sadašnjim zakonima nema nekih ograničenja za provođenje tretmanskih postupaka i programa za vrijeme izvršavanja kazne zatvora, njihovo provođenje je znatnim dijelom ovisilo o prilikama u pojedinim zavodima, odnosno zatvorima. Naime, ukoliko pojedine kazneno tijelo nije imalo odgovarajućih stručnjaka, sredstava ili drugih uvjeta za provođenje predviđenih i potrebnih tretmanskih programa za vrijeme izvršavanja kazne zatvora, ti programi se nisu ni izvršavali, ili su se izvršavali u bitno smanjenom ili izmijenjenom obliku.

Organiziranost i usklađenost zatvorskog sustava podrazumijeva postojanje jasnog modela zatvorskog sustava, s dobro definiranim ulogama i nadležnostima svih kaznenih tijela uključenih u zatvorski sustav. Postojeća zakonska rješenja definiraju ulogu pojedinih kaznenih tijela s obzirom na objektivna obilježja osuđenih: zavodi za muškarce i žene (spol), zavodi za punoljetne osobe, mlade punoljetnike i maloljetnike (dob), prvi put osuđivane osobe (osuđivanost), zatvoreni, poluotvoreni i otvoreni zavodi (sigurnosni rizik), okružni zatvori (kratke kazne do 6 mjeseci), Bolnica za osobe lišene slobode (zdravstveno stanje). Sukladno ovim obilježjima osuđenih osoba, ali i kaznenih tijela vrši se upućivanje osuđenih u pojedina kaznena tijela. U tom pogledu postoji dualizam u pogledu upućivanja: nadležni općinski sudovi nadležni su za neposredno upućivanje na izdržavanje kazne, dok raspored osuđenih po pojedinim kaznenim tijelima i održavanje sadržaja izvršavanja kazne i odgovarajućih premještanja, pa čak i uvjetnih otpusta je u nadležnosti Ministarstva pravosuđa, Uprave za izvršenje sankcija i kaznenih tijela. Zbog nedorečenosti zakona, a i neujednačene prakse sudova, a i kaznenih tijela može se

zaključiti kako će trebati ulagati truda u izradu cjelovitog i funkcionalnog zatvorskog sustava koji će odlično obavljati svoju zadaću u smislu resocijalizacije osuđenika.

Hrvatskom zatvorskom sustavu nedostaje nekoliko kaznenih tijela kako bi se mogla u što većoj mjeri provoditi učinkovita individualizacija zatvorske kazne, te primjena odgovarajućih tretmanskih programa. Ovo se ponajprije odnosi na mlade punoljetnike, te prvi puta osuđivane osobe. Naime, kazneni zavodi su razvrstani po stupnju sigurnosti pri čemu je izostavljen kriterij ranije osuđivanosti. Nadalje, zbog izmjene strukture osuđenika u posljednjih desetak godina, sve je veća potreba za osnivanjem manjih kaznenih zavoda u kojima će se izvoditi posebni programi s ovisnicima /alkohol i droga/. Kako su otvoreni zavodi u bivšem sustavu koncipirani, ponajprije kao izvor radne snage, ti zavodi su preveliki i ne udovoljavaju dovoljno stvarnoj namjeni i ulozi otvorenih zavoda.

U uvodnom dijelu ovog rada istaknuta je uloga i važnost individualizacije izvršavanja kazne zatvora. Kako bi se postigao ovaj cilj nužno je imati na raspolaganju odgovarajuće, provedive programe postupanja s osuđenim, pri čemu ti programi trebaju ispunjavati potrebe osuđenika u smislu osposobljavanja i jačanja u svim područjima kako ponovno ne bi dolazili u sukob sa zakonom. Pregledom sadašnje prakse, te provedenih istraživanja u zatvorskom ustavu u Hrvatskoj javlja se niz pitanja vezanih za vrste tretmanskih programa u zavodima, načina njihovog provođenja i učincima tako izvedenih programa. Naime, niz novijih preglednih i izvornih znanstvenih istraživanja (Mikšaj-Todorović i Leko, 1995, Mikšaj-Todorović, Budanovac i Brgles 1998, Mejovšek, 1998, Budanovac, Mikšaj-Todorović, Trupec i Planinić, 1996) ukazuje na nedostatak kvalitetnih tretmanskih programa i njihovog provođenja, te odgovarajućeg vrednovanja učinkovitosti tih programa za vrijeme izvršavanja kazne zatvora.

Kritički analizirajući praksu izvođenja općih i posebnih programa postupanja u kaznenom zavodu zatvorenog tipa Mikšaj-Todorović i Leko (1995) ustvrđuju kako u našem zatvorskom sustavu trebamo ponajprije baratati s izrazom "strukturiranje vremena i aktivnosti" osuđenika, a ne o tretmanskim programima. Izvršenje kazne zatvora u zatvorenim zavodskim uvjetima ima posebna obilježja koja proizlaze iz činjenice da se sve životne aktivnosti odvijaju unutar kaznenog zavoda (Mikšaj-Todorović i Leko, 1995). U svakodnevnom životu osuđenika to ima nekoliko važnih posljedica:

- sve aktivnosti se odvijaju prema unaprijed određenim pravilima koja proizlaze iz zakona i podzakonskih akata;
- obvezne i neobvezne djelatnosti odvijaju se na jasno omeđenom i u pravilu skučenom prostoru zbog čega osuđene osobe gube na privatnosti,

- usporedo sa zakonskim i drugim propisanim pravilima, ponašanje osuđenika je u znatnoj mjeri određeno nepisanim, neformalnim pravilima koja proizlaze iz nepisanih osuđeničkih pravila, te pritiska kojeg grupa vrši na pojedinog osuđenika,
- utjecaj višestrukih povratnika, koji samo rijetko i kratko vrijeme borave na slobodi na ostale zatvorenike je velik i dovodi do tzv. "negativne socijalizacije".

Istovremeno, zatvoreni zavodski uvjeti i zahtjevna osuđenička populacija djeluje na zatvorsko osoblje na način stvaranja stalnog stresa, te tzv. "burnouta" – preopterećenosti poslom.

U strukturi osuđenika u zatvorenim zavodskim uvjetima prevladavaju osobe koje su imale znatnijih poteškoća u socijalizaciji, te uz to imaju niz poremećaja na području osobnosti. Ova obilježja osuđenih u pravilu dovode od neprihvatljivog ponašanja osuđenika za vrijeme izdržavanja kazne u zatvorenim zavodskim uvjetima (Mikšaj-Todorović i Leko, 1995). Isti autori u analizi uzroka povoljnog ili promjenjivog ponašanja prepoznaju uglavnom ekstrinzično uvjetovano ponašanje, koje je dijelom "kupovano ponašanje" od strane uprave.

Mikšaj-Todorović i Leko (1995) godine proveli su istraživanje na uzorku od 327 osuđenika muškog spola koji su osuđeni za kaznena djela razbojništva i razbojničkih krađa, a koji kazne izdržavaju u zatvorenom zavodu. Cilj istraživanja bio je utvrditi kako se načini strukturiranja vremena osuđenika na području izobrazbe, rada i liječenja odražavaju na opću procjenu njihova ponašanja od strane stručnih djelatnika.

Rezultati provedenog istraživanja ukazuju na povezanost ponašanja osuđenih s uspjehom u općoj izobrazbi na način da je ponašanje osuđenika koji su uspješno završili opću izobrazbu procjenjivano pozitivnijim nego onih osuđenih koji nisu završili opću izobrazbu u kaznenom zavodu. Slična tendencija registrirana je i kod osuđenika koji su uključeni, odnosno trebali biti uključeni u programe stručne izobrazbe. Znatno pozitivnije je procjenjivano ponašanje osuđenika za koje je predviđena stručna izobrazba i koji su uspješno završili predviđene programe izobrazbe. S druge strane, najlošije je procijenjeno ponašanje osuđenika kojima je predložena stručna izobrazba a koji nisu uspjeli ili nisu htjeli završiti predloženu stručnu izobrazbu. Ovi rezultati ukazuju na velike probleme u području motivacije osuđenih za uključivanjem, kako u opću tako i stručnu izobrazbu, te nedostatak odgovarajuće upuornosti u završavanju predviđenih obrazovnih programa. Očito je da osuđenici ne uočavaju korist za sebe, kako za vrijeme izdržavanja kazne, tako i poslije na slobodi, nakon uključivanja i završavanja obrazovnih programa.

Prema rezultatima istraživanja Mikšaj-Todorović i Leko (1995) velika većina osuđenih osoba bila je uključena u radne aktivnosti (preko 87%), te je znatan dio njih (oko 70%) bio procijenjen uspješnim na odgovarajućim radnim mjestima. Iako je u ispitivanom uzorku osuđenika samo kod njih 16,5% ukupno ponašanje u Zavodu procijenjeno pozitivnim, analizom radne uspješnosti i ukupnog ponašanja utvrdena je pozitivna povezanost između ova dva oblika ponašanja. Naime, osuđenici koji su uspješniji na poslu procijenjeni su kao osuđenici čije je ponašanje pozitivnije.

Zdravstveno stanje osuđenika u cjelini, a posebice prisutnost posebnih bolesti, te ovisnosti u znatnoj mjeri određuju način strukturiranja i organiziranja vremena osuđenika za vrijeme izvršavanja kazne u zatvorenim zavodskim uvjetima. Čak za dvije trećine osuđenika koji izdržavaju kaznu u zatvorenim zavodskim uvjetima predviđena je neka vrsta liječenja što predstavlja iznimno visok postotak. Međutim, postavlja se pitanje strukture i vrste predviđenog i potrebitog liječenja. Naime, prema podacima iz niza istraživanja (Mikšaj-Todorović, Leko, 1995) nisu svi programi liječenja u zatvorskim uvjetima jednako uspješni jer podrazumijevaju dobrovoljno sudjelovanje zatvorenika, dobru razradu programa, njihovu sadržajnu primjerenost npr. različiti oblici terapija: obiteljska terapija, grupna terapija, okupacijska terapija. Sljedeći poželjan uvjet je da u realizaciji ovih terapijskih programa sudjeluju stručnjaci koji nisu zaposleni u kaznenom zavodu. Kao i za sve zahtjevnije aktivnosti koje se provode u zavodu svakako valja voditi računa o stimulaciji djelatnika koji izvode predviđene terapijske programe.

Na temelju provedenog empirijskog istraživanja spomenuti autori, zaključuju kako postoji pozitivna povezanost između strukturiranosti vremena osuđenika u zavodu zatvorenog tipa na području izobrazbe i rada osuđenika s njihovim procijenjenim ponašanjem. Ovaj trend je isto izražen i za psihosomatski zdrave osuđenike. Slijedom toga, autori naglašavaju nedostatak odgovarajućih individualiziranih malih programa koji se oslanjaju na ugovorni odnos s osuđenikom čime se postiže veća motiviranost osuđenika za sudjelovanje u ponudnom programu, te s jasno razrađenim kriterijima praćenja izvedbe programa postupanja i mjerilima za procjenu učinkovitosti izvedenog programa.

Uvođenje kaznenih zavoda poluotvorenog i otvorenog tipa dovodi do povećanja mogućnosti individualizacije kazne za osuđene na dva načina. Na samom početku izvršavanja zatvorske kazne osuđene osobe se mogu na temelju odgovarajućih kriterija razvrstati u tri skupine s obzirom na sigurnosni aspekt (zatvoreni, poluotvoreni i otvoreni zavod), te s obzirom na prikladnost pojedinih tretmanskih programa koji su prilagođeni prilikama koje postoje u zavodima različite sigurnosti.

Nadalje, u poluotvorenim i otvorenim zavodskim uvjetima postoji veća mogućnost izrade i provedbe manjih, specijaliziranih programa koji se mogu provoditi na manjim skupinama osuđenih osoba, pa čak i pojedinačno. Veća sloboda u strukturiranju vremena osuđenih osoba u poluotvorenim i otvorenim zavodskim uvjetima, te raznovrsniji oblici neposrednog i posrednog poticanja osuđenih djeluje pozitivnije na intrizičnu motiviranost osuđenih osoba za uključivanjem i aktivnim sudjelovanjem u tim programima. Stavljanjem naglasaka na veće uključivanje "vanjskih suradnika" u izvođenju tretmanskim programima koji nisu zaposleni u zatvorskom sustavu doprinosi boljoj pripremi osuđenih za život na slobodi. Sukladno tome, u poluotvorenim i otvorenim zavodskim uvjetima, znatan dio tretmanskim programima (rad, slobodne aktivnosti, terapijski i tretmanski izlasci, češći boravci u obitelji i društvenoj sredini iz koje osuđeni potječe) može se izvoditi izvan zavoda što istovremeno djeluje višestruko pozitivno:

- gotovo u cijelosti se umanjuju nepovoljni učinci prizonizacije na osuđenog,
- povećava se motiviranost osuđenog za sudjelovanje u takovim tretmanskim postupcima i neposredna zainteresiranost za što kvalitetnije izvođenje predviđenih programa,
- u neposrednim, tzv. "prirodnim" uvjetima odvija se priprema za poslijepenalni prihvat osuđenog, što je do sada jedna od najslabijih točaka u izvršavanju zatvorske kazne.

Analizirajući namjenu otvorenih i poluotvorenih zavoda, te sadašnju praksu upućivanja i provođenja tretmana u ovim zavodima u Republici Hrvatskoj Budanovac, Mikšaj-Todorović, Trupeć i Planinić (1996) ukazuju nekoliko problema i ograničavajućih čimbenika koji otežavaju ostvarivanje uloge ovih tipova kaznenih zavoda.

Konstatirajući neravnomjernu popunjenost zavoda različitog stupnja otvorenosti na način da su najpopunjeniji zavodi zatvorenog tipa, zatim poluotvorenog i otvorenog tipa ukazuju na nedostatak jasno razrađenih i definiranih kriterija za upućivanje osuđenih osoba u pojedine tipove kaznenih zavoda. Nadalje, autori uočavaju prvotnu, dođuše sekundarnu namjeru zavoda poluotvorenog i otvorenog tipa u smislu osiguravanju radne snage za nesrazmjerno velike gospodarske jedinice. Na taj način dolazi do sukoba ciljeva unutar zavoda otvorenog i poluotvorenog tipa, a samim tim i unutar hrvatskog penalnog sustava. Naime, s jedne strane se nameće potreba za provođenjem odgovarajućih tretmanskim programima u skladu s individualnim, ili skupnim potrebama osuđenih, sa zahtjevima i potrebama ovih kaznenih zavoda za osiguravanje radnika za "normalno" funkcioniranje gospodarskih jedinica. U ovakvoj situaciji, tretmansko osoblje ima dvojaku ulogu koja se prenosi i na osu-

dene osobe, što umanjuje očekivane pozitivne učinke predviđenih i potrebitih individualiziranih programa koji se mogu i trebaju izvoditi u ovim tipovima kaznenih tijela.

Autori Budanovac, Mikšaj-Todorović, Trupeć i Planinić (1996) poseban naglasak stavljaju na potrebu unaprijedenja postojećih sustava klasifikacije osuđenih osoba koji se obavlja u Centru za psihosocijalnu dijagnostiku u sastavu Okružnog zatvora Zagreb. Primjedbe i prijedlozi su usmjereni na tri područja:

- razvoj i uvođenje dijagnostičkog i prognostičkog instrumentarija koji omogućava kvantifikaciju dijagnostičkih ključnih osobina osuđenih osoba, što predstavlja podlogu za određivanje razine sigurnosti u kojem će se pojedini tretmanski programi provoditi, te određivanje vrste indiciranih tretmanskim programima,
- uvođenjem ovakvog tipa dijagnostičko-prognostičkog instrumentarija pojednostavljaju se i olakšavaju postupci dijagnostike, te omogućava lakše praćenje i pouzdanije vrednovanje promjena u osobinama osuđenika koje su nastale kao posljedica uključenosti u pojedine tretmanske programe za vrijeme izvršavanja kazne zatvora,
- potreba za izradom razrađenih tretmanskim programima koji su primjereni pojedinom osuđeniku s unaprijed definiranim pokazateljima uspješnosti konkretnog programa, trajanju pojedinih faza programa i posljedicama koje pripadaju osuđenika na temelju pokazanog ponašanja.

Poseban problem u provođenju tretmanskim programima u hrvatskom zatvorskom sustavu proizlazi iz nedostatka dovoljne i nužne lepeze različitih tretmanskim programima koji bi zadovoljavali potrebe osuđenih osoba. Uspoređujući prilike u Republici Hrvatskoj i nekim razvijenim zemljama Zapada, Budanovac i sur. (1996) uočavaju nekoliko zanimljivih tendencija. Na Zapadu se sa smanjenjem stupnja sigurnosti pojedinog kaznenog zavoda povećava lepeza tretmanskim programima koji se nude osuđenima i u koje se uključuju osuđene osobe. Kod nas je situacija obrnuta: što je zatvoreniji neki kazneni zavod to je veći broj tretmanskim programima u koje se neka osuđena osoba može uključiti. Nadalje, razlika između poluotvorenih i otvorenih kaznenih zavoda kod nas i na Zapadu je što se kod nas rad odvija u pravilu u krugu ovih zavoda u okviru pripadajućih gospodarskih jedinica, dok se na Zapadu rad osuđenih osoba smještenih u ove kaznene zavode odvija, u pravilu, izvan kaznenih zavoda otvorenog i poluotvorenog tipa. Poseban problem predstavlja i smještaj otvorenih i poluotvorenih zavoda kod nas koji je u pravilu izvan i podalje od gradskih središta. Iz toga porizlaze problemi vezani za izvođenje raznovrsnijih radnih aktivnosti primjerenih obrazovnom statusu osuđenog, te njegovim profesionalnim interesima i potrebama

izvan zavoda, te smanjena mogućnost za uključivanje osuđenih u izvanzavodske obrazovne programe koji bi se odvijali u redovnim obrazovnim ustanovama i redovnim obrazovnim programima.

Iako Budanovac i sur. (1996) naglašavaju dobro provođenje slobodnog vremena i slobodnih aktivnosti unutar kaznenih zavoda otvorenog i poluotvorenog tipa na temelju brojnosti sekcija i stupnja uključenosti osuđenih u njih, može se konstatirati da se većina slobodnih aktivnosti i slobodnog vremena provodi u krugu kaznenih zavoda. Mišljenja smo kako bi se ova vrsta aktivnosti trebala u što većoj mjeri odvijati izvan zavoda čime bi predstavljala poticajan način za pozitivnim uključivanjem osuđenog u uobičajene društvene aktivnosti, a samim tim i dobar način za usvajanjem općih društvenih normi.

Za uspješno provođenje tretmanskih programa u zatvorskom sustavu značajnu ulogu ima zatvorsko osoblje. Budanova i sur. (1996) posebno ističu potrebu kvalitetne stručne izobrazbe zatvorskog osoblja, te razradu odgovarajućih preventivnih postupaka koji imaju za cilj otklanjanje ili barem znatnije umanjeње štetnih učinaka na zatvorske službenike koje na njih ima priroda posla izražena kroz kontinuiranu psihički i fizičku iscrpljenost tzv. "burn-out".

U cilju pronalažanje učinkovitih i dobro razradenih programa postupanja s osuđenim osobama u našem zatvorskom sustavu, Mikšaj-Todorović, Budanovac i Brgles (1998) pokušavaju integrirati optimalne, teorijski zasnovane tretmanske pristupe u postojeće penalne prilike. Analizirajući tretman osuđenih osoba unutar hrvatskih penalnih ustanova, ovi autori rasčlanjuju tretman na tri razine:

- prva razina- predstavlja metode općih tretmana u koje spadaju rad, slobodno vrijeme i edukacija. Osnovno obilježje ove razine je da se na temelju nje određuje uspješnost osuđenika unutar kaznenog zavoda, a samim tim proizlaze konkretne posljedice za osuđenog u obliku nagrada, pogodnosti, uvjetnog otpusta, kao i odgovarajućih kazni u slučajevima negativnog ponašanja.
- druga razina tretmana osuđenih odnosi se na posebne skupine osuđenih kao što su ovisnici o alkoholu i drogama. Zavisno o uspješnosti sudjelovanja u tim programima ocjenjuje se ukupna uspješnost funkcioniranja osuđenika, što opet za sobom povlači pozitivne i negativne posljedice (nagrade i kazne). Osnovni nedostatak ove razine je nepostojanje jasno razradenih programa rada i znanstveno objektiviziranih kriterija za vrednovanje uspješnosti pojedinih programa. To su ujedno i glavni razlozi zbog čega nema dovoljno podataka u znanstvenoj i stručnoj javnosti o tim programima.
- treća razina tretmana osuđenika predstavljaju tzv. mali rehabilitacijski programi. Sudjelovanje

u njima nema izravnih posljedica u smislu ukupnog vrednovanja ponašanja osuđenika za vrijeme izdržavanja kazne, ali ipak ima za posljedicu doprinos pozitivnom ponašanju koje se registira na prve dvije razine. Kao primjer ovakvog programa navodi se program relaksacije proveden u OKZ Valtura.

Nepostojanje jasne klasifikacije osuđenika temeljene na suvremenim penološkim dostignućima u svijetu jedan je od glavnih uzročnika što u Hrvatskoj gotovo da i nema znanstvenih i stručnih radova koji bi se bavili uspješnošću odgovarajućeg rehabilitacijskog tretmana. Naime, klasifikacija kaznenih zavoda počiva na sigurnosnom kriteriju koji se ne mora preklapati s potrebama osuđenih za odgovarajućim stručnim tretmanima. Mikšaj-Todorović, Budanovac i Brgles (1998) naglašavaju dobru poziciju Centra za psihosocijalnu dijagnostiku, te obilje korisnih i upotrebljivih podataka koje taj Centar upućuje prema kaznenim tijelima. Ali u provedbi predloženih orijentacijskih programa postupanja ističe se problem nedovoljno objektiviziranih procjena rizika i potreba osuđenika, te nepostojanje dovoljno raznovrsnih i kvalitetnih programa tretmana u kaznenim zavodima. Kako bi se otklonili ovi nedostaci, autori predlažu uvođenje dodatnih metoda prognostike koje će u osnovi pojednostaviti cjelokupan proces dijagnostike a istovremeno dovesti do povećanja učinkovitosti prognostike.

U cilju povećanja učinkovitosti stručnih postupaka tijekom izvršavanja kazne zatvora, Mikšaj-Todorović, Budanovac i Brgles (1998) zalažu se za intenzivno osposobljavanje stručnih djelatnika, jasno osmišljavanje programa koji će se provoditi, te razradu i uporabu odgovarajuće znanstvene metodologije za vrednovanje učinaka provedenih programa. Autori se posebno osvrću na uspješnost i korisnot programa relaksacije za osuđeničku populaciju.

Poseban doprinos razvoju i izradi kvalitetne koncepcije zatvorskog sustava iznio je u svom radu Mejovšek (1998). Analizirajući na kritičan način rezultate istraživanja o učinkovitosti pojedinih vrsta tretmanskih programa u zavodskim i izvanzavodskim uvjetima Mejovšek (1998) zaključuje da je u pravilu zavodski tretman manje učinkovit u odnosu na izvanzavodski. U svrhu povećanja učinkovitosti zavodskog tretmana Mejovšek (1998) predlaže uvođenje kibernetičkog modela penološkog tretmana. U izradi modela, autor je pokušao na optimalan način objediniti standardizirani pristup koji uvažava individualne razlike formiranjem homogenih grupa osuđenika ujednačenih po svim posebnim potrebama, te potpuno individualiziranog pristupa kojeg njeguje model "single case design". Druga novina koju uvodi Mejovšek u svom modelu je vrednovanje tretmanskih učinaka za svakog osuđenika u više vremenskih točaka tretmana.

Vodeći računa o ekonomičnosti, objektivnosti, te brzini obrade podataka autor se zalaže za kompjutorski unos i obradu podataka.

Kibernetički model penološkog tretmana kojeg uvodi Mejovšek (1998) predviđen je na tri razine. Na prvoj razini vrši se usporedba svih podataka o osuđeniku (njegovim potrebama, osobinama, ponašanju i sl.) u različitim vremenskim točkama. Naime, nakon proteka vremena uspoređuju se podaci o osuđeniku s prijašnjim podacima (npr. podaci prilikom prijama te nakon tromjesečnog tretmana). Na drugoj razini se programiraju odgovarajući postupci za homogene skupine zatvorenika i sukladno tome izvode se tijekom izvršavanja kazne uz obvezno registriranje opaženih promjena. Na trećoj razini se razrađuju programi za manje skupine osuđenika ili čak programi za pojedince kako bi se zadovoljile njihove posebne potrebe za tretmanom.

Uspješnost predloženog kibernetičkog modela penološkog tretmana ovisi o kvalitetnoj i razrađenoj dijagnostici koja će počivati na instrumentariju koji je dovoljno osjetljiv, objektivan i pouzdan u smislu dijagnosticiranja potreba za tretmanom konkretnog osuđenika. U tu svrhu, Mejovšek (1998) zalaže se za uvođenje LSI (Level of Service Inventory) kao pouzdan i koristan instrumentarij. Pogodnost ovog instrumenta je mogućnost njegova korištenja ne samo pri prijemu osuđenika i ulaznom dijagnosticiranju njegovih tretmanskih potreba nego mogućnost njegove primjene nakon provedenog tretmana (dijela ili cijelog) kao evaluacijskog instrumenta.

Razrađujući pojedine faze predloženog kibernetičkog modela penološkog tretmana Mejovšek (1998) naglašava kako zahtjevnost izvođenja pojedine faze raste od prve do treće razine modela. Zauzvrat, prva razina modela primjenjuje se na praktično sve osuđenike, dok se na drugoj razini obuhvaća znatan dio osuđenika podijeljenih u homogene grupe, a u na trećoj razini obuhvaća se najmanji dio osuđenika koji ima specifične tretmanske potrebe.

Posebnu pozornost Mejovšek (1998) poklanja razradi odgovarajućih kriterija za vrednovanje uspješnosti programa tretmana za vrijeme izvršavanja kazne zatvora u predviđenim vremenskim razdobljima (prema modelu – svaka tri mjeseca). U tu svrhu on predlaže korištenje LSI-ja koji se nadopunjava rezultatima različitih testova, skala procjena, upitnicima i sl. Sukladno opaženim rezultatima tretmana predloženi i predviđeni tretmanski postupci se prilagođavaju i razrađuju. Kriteriji uspješnosti tretmanskih postupaka razrađuju se na temelju odgovarajućih statističkih postupaka koji omogućavaju izradu standardiziranih normi na pojedinim skupinama (populacijama) zatvorenika.

U izvedbi predloženog kibernetičkog modela, Mejovšek (1998) zalaže se za motiviranje osude-

nika i promjenu njihovog stava prema tretmanu upoznavanjem s njegovim rezultatima tretmana. Model je zahtjevan za zatvorsko osoblje, ali je s druge strane zahvala i koristan jer nudi niz točnih, sustavnih povratnih podataka o provedenim tretmanskim postupcima, te daje dobru podlogu za daljnje programiranje postupaka koji će se provoditi skupno ili pojedinačno.

Hrvatski penalni sustav je pred velikim izazovima na koje treba dati brze, kvalitetne i učinkovite odgovore. Kao što je na početku rečeno, usvajanjem zakona dobiva se dobra podloga za dodatno tretmanski usmjereno izvršavanje kazne zatvora. Slijedom toga, glavni naponi ulagat će se na izradu cjelovitog i znanstveno utemeljenog zatvorskog sustava s jasno razrađenim elementima, među kojim će odgovarajući tretmanski programi, kako kaznena tijela s jasno definiranim ulogama imati veliku važnost. U samom provođenju programa nužno je staviti odgovarajući naglasak na vrednovanje programa, te razradu i provođenje odgovarajućih kriterija koji će se primjenjivati na osuđenike u svrhu njihova uključivanja u konkretne tretmanske programe, a isto tako u cilju njihova premještanja u povoljnije uvjete izvršavanja kazne, odnosno i puštanja na slobodu. Kako bi se to postiglo, postaje posebno značajno provoditi kvalitetnu i dinamičku dijagnostiku zasnovanu na objektivnim i pouzdanim mjerilima, odnosno instrumentima. Valja svakako naglasiti ulogu i važnost zatvorskog osoblja, kako u smislu njihovog svakodnevnog obavljanja ovih složenih i teških poslova, tako u pogledu njihove odgovarajuće izobrazbe i dodatnog osposobljavanja, te svekolikog motiviranja.

Iz pregleda sadašnje prakse tretmana osuđenih osoba u Republici Hrvatskoj, rezultatima znanstvenih istraživanja, te pregledom zakonske regulative izvršavanja kazne zatvora može se zaključiti da postoji znatan prostor za unaprijeđenje postojeće prakse. Kako bi se postigli što učinkovitiji rezultati tretmana osuđenih osoba, kako u smislu ostvarenja jednog od primarnih ciljeva, osposobljavanja osuđenih za život na slobodi u skladu sa zakonima i društvenim normama, tako i u smislu maksimalne iskoristivosti postojećih materijalnih i kadrovskih potencijala, valja se istovremeno oslanjati na najnovije znanstvene spoznaje iz ovog područja, te uvoditi odgovarajući instrumentarij i metodologiju, te načine postupanja s osuđenim osobama kako bi one i društvo istovremeno zadovoljavale svoje potrebe. Budući da iz iznesenih podataka jasno proizlazi da se znanstvene spoznaje ne mogu jednostavno presadivati u penološku praksu, nameće se potreba prethodnih empirijskih istraživanja, te stalno vrednovanje uvedenih promjena na znanstveno i objektivan način izraženim kriterijima. Ovakav pristup podrazumijeva veću uključenost znanstveno-obrazovnih institucija u kreiranje zat-

vorskog sustava, razradu i provedbu općih i posebnih tretmanskih programa, te odgovarajuće vrednovanje učinkovitosti tako razrađenih i provedenih programa. Imajući u vidu koliko je izvršenje kazne zatvora osjetljiv i složen posao koji se sastoji od niza radnji počevši od izricanja presude preko upućivanja u odgovarajuću kaznenu ustanovu, držimo osobito važnim početak izvršavanja kazne zatvora, kvalitetno provedenu dijagnostiku osuđenih osoba temeljenu na znanstveno i empirijski provjerenom instrumentariju, te istovremenoj izradi detaljno razrađenog programa postupanja za vrijeme izvršavanja kazne zatvora.

6. LITERATURA

- Andrews, D. A. (1982): The Level of Supervision Inventory (LSI): The first follow up. Ontario Ministry of Correctional Services, Toronto.
- Baumer, E. (1997): Levels and predictors of recidivism: The Malta experience, *Criminology*, 35, 4, 601-627.
- Beck, A.J., Shipley, B. E. (1989): Recidivism of prisoners released in 1983. U. S Department of Justice. Washington, D.C.
- Blanchette, K. (1997): Classifying female offenders for correctional interventions, *Forum*, 9, 1, 6-13.
- Bonta, J., Motiuk, L. L. (1992): Assessing in carcerate offenders for halfway house, Report. Ottawa - Carleton Detention Centre, Ottawa.
- Bonta, J. (1997): Do we need theory for offender risk assessment?, *Forum*, 9, 1, 1-5.
- Brinc, F. (1987): Otvorene kazneno-popravne ustanove od ideje do stvarnosti, *Penološke teme*, 2, 1-2, 3-22.
- Budanovac, A., Mikšaj-Todorović, Lj., Trupeć, B. i Planinić, E. (1996): Kazneni zavodi otvorenog i poluotvorenog tipa u Republici Hrvatskoj, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 3, 853-873.
- Cormier, R. B. (1997): Yes, SIR! A stable risk prediction tool, *Forum*, 9, 1, 1-5
- Groth, A.N., Longo, R.E., McFadin, J.B. (1982): Undetected recidivism: Prediction versus understanding, Public Works and Government services Canada, 1-29.
- Grubin, D. i Wingate, S. (1996): Sexual offence recidivism: Prediction versus understanding, *Criminal behaviour and mental Health*, 6, 349-359.
- Hanson, R. K. (1997): The development of a Brief actuarial risk scale for sexual offence recidivism, Public Works and Government Services Canada, 1-29.
- Harer, M. D. (1994): Recidivism among federal prison releases in 1987: A preliminary report, Federal Bureau of prisons, Office of research and evaluation, Washington, DC.
- Hendrick, D. i Lachance, M. (1990): A profile of the young offender, Early indicators of future delinquency. Canadian centre for justice statistics, 3, 3, 1-10.
- Kazneni zakon (Narodne Novine, br. 110, 1997)
- Kirchener, H., Schmidt, A. K., Glasser, D. (1977): How persistent is post-prison success?, *Federal Probation*, 41, 9-15.
- Luciani, F. P., Motiuk, L. L. i Nafekh (1996): An operational review of the Custody Rating Scale: reliability, validity and practical utility, *Correctional Service of Canada*, 1-38.
- Luciani, F. (1997): Tried and true, Proof that the Custody rating scale is still reliable and valid, *Forum*, 9, 1, 14 - 20.
- MacKenzie, D.L.: Criminal justice and crime prevention, In: Sherman, L.W., Gottfredson, D., MacKenzie, D.L., Eck, J., Reuter, P. and Bushway, S.A.: Preventing crime: What Works, what doesn't, what's promising, National Institute of Justice Research US.
- Mejovšek, M. (1998): Kibernetički model penološkog tretmana, *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 34, 31-39.
- Mikšaj-Todorović, Lj. i Leko, M. (1995): Strukturiranje vremena osuđenika u relaciji s općom procjenom njihova ponašanja u kaznom zavodu, *Kriminologija i socijalna integracija*, 3, 2, 151-164.
- Mikšaj-Todorović, Lj., Budanovac, A. i Brgles, Ž. (1998): Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi, *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 34, 83-92.
- Milutinović, M. (1986): Institucionalna resocijalizacija osuđenika i funkcija teorijsko-empirijskih istraživanja u ovom procesu, , 1, 3-4, 111-121.
- Mlinarić, R. i Žakman-Ban, V. (1996): Kratke zatvorske kazne u hrvatskoj penološkoj praksi, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 3, 874-893.
- Motiuk, L. L. i Blanchette, K. (1997): Case characteristics of segregated offenders in federal corrections, *Correctional Service of Canada*, 1-27.
- Motiuk, L. L., Bonta, J. (1991) : Prediction and matching in Corrections: An examination of the risk principle in case classification, Canadian Psychological Association, Annual Conference Calgary, Alberta.
- Motiuk, L. L. i Brown, S. L. (1993): The validity of offender needs identification and analysis in community corrections, *Correctional Service Canada*, 1-31.
- Motiuk, L.L. i Brown, S. L. (1996): Factors related to recidivism among released federal sex offenders, XXVI International congress of psychology, Montreal, August 19, 1996.
- Nuffield, J. (1989) : The "SIR Scale": Some reflections on its applications, Canadian Criminal Justice Association Congress, Halifax, 1-6.
- Pinatel, Ž. (1964): Kriminologija, Zavod za izdavanje udžbenika. Svjetlost, Sarajevo.
- Pretky, R. A. i Raymond, A. K. (1994): Classification of rapists in Massachusetts, 1980-1990, MA.ICPSR ed. Ann Arbor, MI: Inter-university consortium for political and social research.
- Robinson, D. i Porporino, F. J. (1989): Validation of an

adult offender classification system for Newfoundland and Labrador, Research Branch, Communications and corporate development, Research report, 4, 1-21.

Singer, M. (1994): *Kriminologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Shoham, S. G., Askenasy, J.J.M., Rahav, G., Chard, F. i Addi, A. (1989): Some biological predispositions and multivariate analysis of the bio-psycho-social correlates of violent prisoners, *Medicine and law*, 7, 607-628.

*** (1989): The statistical information on recidivism scale, Research and statistics branch, Correctional service of Canada, No. B-01, 1-7.

Voorhis, P. V. (1997): Correctional classification and the "responsivity principle", *Forum*, 9, 1, 21-27.

Zakon o izvršenju sankcija izrečenih za krivična djela, privredne prijestupe i prekršaje (Narodne novine, br. 21/74, 39/4, 55/88, 19/90 i 66/93).

Zakon o sudovima za mladež (Narodne novine, br. 111, 1997.)

SOME PROBLEMS OF THE TREATMENT OF CONVICTS IN REPUBLIC OF CROATIA

Summary

The authors describe various experiences in Croatia and other countries related to the treatment of the convicts. They focus especially to the classification of the convicts, especially in the institutional penal treatment. After that, the critical review and suggestions are being made related to the prison sentence in Republic of Croatia. The starting point are the relatively good law regulations, but also many problems in the application of these regulations. The following are especially stressed: the process of sending the convicts to the prison sentences is not clearly defined; the number of the quality penal institution is too small; the lack of the quality programs of treatment and their evaluation is evident; the lack of care for the continuous stress of the professionals in this field; the isolation of the majority of the correctional institutions from the community; the lack of the classifications of the convicts based on the recent penological development in the world, etc.

Key words: convicts, prisons, classification, treatment.